

Les col·leccions de pintura catalana i d'art oriental de Joan Artigas-Alart (1885-1934)

JOSEP CAPSIR
Museu del Disseny de Barcelona

Els orígens familiars

Voldríem iniciar el nostre relat posant la mirada en la figura de Joan Artigas Alart (1844-1903), nascut a la Pobla de Lillet i dedicat professionalment a la fabricació i el comerç de productes tèxtils. El 1879 va contraure matrimoni a Barcelona amb Josefa Casas Bartrina (1860-1928). La núvia tenia llavors divuit anys i era encara menor d'edat. El pare d'aquesta, Pere Cases Magnet, s'encarregaria de nodrir la dot de la seva filla amb dues calaixeres, l'aixovar i vestits d'acord amb la seva posició social, així com una aportació econòmica de 25.000 pessetes.¹

El matrimoni, establert a Barcelona, va tenir família nombrosa. El 1879 va néixer la primogènita, Mercedes Artigas Casas (1879-1898), el 1882 Montserrat Artigas Casas (1882-1915). El 26 de gener de 1885 vindria al món Joan Artigas Casas,² al número 1 del carrer dels Arcs de Jonqueres, on estava establerta llavors la família i on aquesta va viure fins a 1908, quan es procedí a l'enderroc de nombrosos edificis de la zona amb motiu de les obres d'obertura de la Via Laietana. El 1891 va néixer Pilar Artigas Casas (1891-1962) i el 1896 Carme Artigas Casas (1896-1988).

1. AHPB, notari Francisco Farrés Viver, 10-2-1879, protocol núm. 150, pàg. 769-776.

2. AMCB, Registre Civil de Barcelona, 26-1-1885, inscripció núm. 567.

D'Artigas y Saleta a Juan Artigas Alart

El 21 de desembre de 1876, Pere Casas Magnet va vendre al seu futur gendre Joan Artigas Alart i a Josep Saleta Cristòfol una finca denominada Lo Molí de Panella, situada a la Pobla de Lillet. Aquesta comprenia una fàbrica edificada al seu dia pel venedor, terres de cultiu i d'altres d'ermes amb accessos directes al riu Llobregat. La compra es va complementar amb l'adquisició d'una altra finca propera a l'anterior que comprenia el paratge conegut com a Molí d'Eitg. El preu acordat va ser de vint mil pessetes per les dues finques, a pagar en tres anualitats.³

Joan Artigas Alart i Josep Saleta Cristòfol, un cop comprades les finques, van posar-se al capdavant de la fàbrica tèxtil instal·lada allà, encara que no va ser fins a 1884 que formalitzaren legalment una societat mercantil que actuaria sota la denominació comercial Artigas y Saleta. La fabricació de filats i teixits continuaria a la fàbrica tèxtil de la Pobla de Lillet, i a Barcelona se situaria el magatzem per a la venda dels productes elaborats i la seu social, pensem que al núm. 1 del carrer dels Arcs de Jonqueres. Com a gerents de la societat serien nomenats els mateixos socis Joan Artigas Alart i Josep Saleta Cristòfol. El capital social de l'empresa seria de vint-i-cinc mil pessetes, de les quals vint mil correspondrien al valor de la fàbrica i terrenys i les cinc mil restants serien aportades equitativament pels dos socis. Es va estipular una duració de quinze anys per a la referida societat, així com el repartiment de beneficis d'acord amb el balanç anual.⁴

La mort prematura de Josep Saleta Cristòfol el 17 d'agost de 1893 va comportar la dissolució de la societat. Joan Artigas Alart, amb la voluntat de continuar amb el negoci, va haver de satisfer a Bonaventura Saleta Cristòfol, germà i hereu universal del seu antic soci, la quantitat de 486.286 pessetes, a pagar en tres anualitats. D'aquesta manera, el 1896, un cop efectuats tots els pagaments, Joan Artigas Alart es va convertir en propietari únic de ple dret de la fàbrica i de les dues finques de la Pobla de Lillet, que tindria ara com a nom social Juan Artigas Alart.⁵

3. AHPB, notari Fernando Moragas Ubach, 21-12-1876, protocol núm. 474, pàg. 1.964-1.969.

4. AHPB, notari Miguel Martí Sagristà, 7-2-1884, protocol núm. 84, pàg. 355-361.

5. AHPB, notari Miguel Martí Beya, 31-12-1893, protocol núm. 918, pàg. 5.083-5.096.

Emancipació i transmissió de l'herència

Joan Artigas Alart va morir a Barcelona el 6 de desembre de 1903 a l'edat de 59 anys. D'acord amb el testament, va deixar en herència a la seva vídua 100.000 pessetes. A les seves filles Montserrat, Pilar i Carme els va llegar 150.000 pessetes a cadascuna, que haurien d'invertir-se necessàriament en una finca d'habitatges a Barcelona destinada a lloguer. I el seu únic fill home, Joan Artigas Casas, va ser nomenat hereu universal d'una considerable fortuna que tenia en les terres i en la fàbrica de la Pobla de Lillet el seu màxim exponent.⁶ El 4 de gener de 1908, Josefa Casas Bartrina va concedir al seu fill, de 22 anys, l'emancipació per tal que pogués regir la seva persona i béns quan encara no havia arribat a la majoria d'edat. En aquella època la vídua encara vivia amb els seus fills al núm. 1 del carrer dels Arcs de Jonqueres.⁷

El mateix dia en què es produí l'emancipació, Joan Artigas Casas va lliurar a la seva germana Montserrat les 150.000 pessetes del llegat patern. Amb aquests recursos, Montserrat Artigas Casas, en aquell moment encara soltera però major d'edat, el 26 de febrer de 1908 va adquirir la finca situada al número 9 del carrer de Jonqueres, integrada per un local comercial als baixos i quatre plantes, per un import de 100.000 pessetes.⁸ Montserrat no trigaria gaire a contraure matrimoni amb l'advocat Adelfo Cros Daunas (1883-1942).

El 16 de març de 1909 Joan Artigas Casas, enderrocada ja la casa on havia nascut al carrer dels Arcs de Jonqueres, i resident amb la seva mare i les seves germanes a la primera planta del núm. 2 de la plaça d'Urquinaona, va fer lliurament a la seva germana Pilar, menor d'edat i soltera, de les 150.000 pessetes previstes en el testament del seu pare. Aquell mateix dia, Josefa Casas Bartrina va adquirir, en nom de la seva filla, una finca al número 469 de la Gran Via de les Corts Catalanes que feia xamfrà amb el carrer de Calàbria, on hi havia un local als baixos i cinc plantes, per un import de 129.750 pessetes.⁹ Pilar en un futur contrauria matrimoni amb Bonaventura Arola Barrera (1874-1928).

El 10 de maig de 1910 Joan Artigas Casas va lliurar a la seva mare Josefa Casas Bartrina, com a representant legal de Carme, la germana petita, que era encara una adolescent, les 150.000 pessetes que li havia deixat el seu pare en

6. AHPB, notari Miguel Martí Beya, 24-5-1902, protocol núm. 377, pàg. 2.039-2.044.

7. AHPB, notari Miguel Martí Beya, 4-1-1908, protocol núm. 3, pàg. 7-8.

8. AHPB, notari Miguel Martí Beya, 26-2-1908, protocol núm. 160, pàg. 686-699.

9. AHPB notari Miguel Martí Beya, 16-5-1909, protocol núm. 185, pàg. 1.290-1.303.

el testament. En aquella mateixa data, Josefa Casas Bartrina, com a representant legal de la seva filla menor d'edat Carme Artigas Casas, va procedir a la compra d'una finca ubicada al número 346 del carrer de la Diputació, xamfrà amb Roger de Flor. Aquesta constava de baixos, principal i quatre plantes. El preu acordat va ser de 120.000 pessetes.¹⁰

Joan Artigas Alart, en el seu testament i per tal de protegir els interessos de les seves filles, impedia que aquestes poguessin vendre o hipotecar al llarg de la seva vida la finca adquirida. Com a molt, les autoritzava, en el cas de matrimoni, a traspassar l'usdefruit al seu marit i així blindava alhora els interessos dels possibles nets. En el cas que alguna filla no tingués descendència, la propietat de la finca, en morir, es repartiria entre la resta de germanes i el germà. Aquestes prevencions l'empresari no les va tenir envers Joan Artigas Casas, l'únic fill, a qui va fer hereu universal sense posar cap condició en l'ús i destí de la seva herència, circumstància que ens indica que aquest va ser educat per moure's de forma còmoda en el món dels negocis i de les finances.

Hijo de Juan Artigas Alart

L'empresa Juan Artigas Alart es va transformar en Hijo de Juan Artigas Alart quan aquest encara era menor d'edat. En ser l'únic fill, Joan Artigas Casas va rebre la part més substancial de l'herència del seu pare, entre la qual es trobaven les terres de la Pobla de Lillet, on hi havia la fàbrica que havia fet aixecar el seu progenitor en substitució de la primitiva, i on l'empresari també tenia residència. Sembla que el seu pare va ser el responsable de la intervenció d'Antoni Gaudí en l'enjardinament d'una part de la finca, avui encara feliçment conservada. A Barcelona va continuar la seva social de l'empresa. Tenim notícia que el fabricant delegava sovint les seves responsabilitats al capdavant de la factoria en personal de la seva confiança, circumstància que li va permetre d'escometre, i sovint amb èxit, altres projectes empresarials. Hijo de Juan Artigas Alart va sobreviure al nostre protagonista.

10. AHPB notari Miguel Martí Beya, 10-5-1910, protocol núm. 400, pàg. 2.379-2.414.

Parareda y Capdevila

El 24 de desembre de 1918 Joan Artigas Casas, instal·lat ja al núm. 529 del carrer de Muntaner a la seva casa-torre amb jardí, juntament amb Joan Capdevila Artigas i Climent Parareda Rotllan, van formar una societat mercantil comanditària que giraria sota la raó social de Parareda y Capdevila, ubicada a la ciutat de Barcelona. La societat tenia com a objecte la confecció i venda de roba. El taller es va instal·lar al número 403 del carrer del Consell de Cent. La raó social i l'establiment de venda estaven localitzats al número 34 del carrer de Casp. Joan Capdevila Artigas i Climent Parareda Rotllan en van ser nomenats gerents, amb la qual cosa el nostre protagonista quedà alliberat de les tasques més presencials a l'empresa. El capital de la societat seria d'un milió cinc-cents mil pessetes, aportades de forma igualitària pels tres socis. Aquest capital va ser augmentat el 1921 amb la quantitat de set-cents cinquanta mil pessetes aportades de forma igualitària pels tres socis. La durada inicial de la societat havia ser de cinc anys, que es van anar prorrogant tot i la mort de forma gradual dels tres socis fundadors, circumstància que ens parla de l'èxit comercial de l'empresa. D'acord amb l'escriptura de constitució, a finals de cada any els gerents presentaven el balanç i, si aquest era positiu, els beneficis es repartien entre els tres socis.¹¹ El 1935, Parareda y Capdevila es va transformar en Parareda Hermanos. El 1937, en plena Guerra Civil, la fàbrica va ser collectivitzada. I pel que fa a l'edifici del núm. 34 del carrer de Casp, ens consta la construcció d'un refugi antiaeri que no sabem si va interferir en l'activitat de l'empresa. Finalitzada la contesa bèl·lica i recuperada la propietat, Carme Artigas Casas, que havia heretat del seu difunt germà la seva participació en el negoci, se'n va desvincular definitivament el 1940 i a canvi va rebre com a compensació 750.000 pessetes.

Casa Nancy

El 1924 es va constituir a Barcelona una societat anònima amb la denominació de Casa Nancy, integrada per Joan Artigas Casas, que en va ser designat president i director gerent, Vicenç Leopoldo Juan, secretari, i Josep Guasch Teigell, vocal, tots ells veïns de Barcelona. La societat preveia tenir la seu social a Barce-

11. AHPB, notari Miquel Martí Beya, 24-12-1918, protocol núm. 892, pàg. 6312-6319

lona i una sucursal a Madrid. L'objecte de la societat era bàsicament la compra venda al major i al detall d'objectes d'art.¹² La durada de la societat tindria en principi caràcter indefinit. El capital social inicial seria de sis-centes mil pessetes, de les quals el nostre protagonista n'aportava cinc-centes noranta-sis mil, i cadascun dels altres dos socis dues mil. Cal tenir present que, tot i formalitzar-se el 1924, de fet el negoci de Casa Nancy ja funcionava des de 1921.

Casa Nancy, la seu de Barcelona

La seu social de la societat es va establir al número 652 de la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona, un immens edifici propietat de Joan Artigas Casas. Als baixos es va obrir la Casa Nancy, de la qual tenim algunes notícies recollides per la premsa de l'època. El 1921 *La Vanguardia* afirmava que:

Cuanto personas tengan ocasión de pasar frente a la casa núm. 652 de la calle de Cortes, donde la CASA NANCY, tiene instalado su establecimiento, podrán admirar en sus elegantes vitrinas, un sin número de objetos, verdaderas obras de arte, de un gusto refinadísimo. Allí hemos podido admirar originalísimos abat-jours de gusto exótico de un *chic* extraordinario, fruteros ornamentales, encantadores abanicos, preciosas porcelanas de Sevres, faiences, etc, etc. En cuanto al interior de la CASA NANCY, con decir que ningún establecimiento de Barcelona, puede comparársele ni con mucho en distinción y riqueza, está dicho todo.¹³

El 17 de juny de 1922 va tenir lloc l'enllaç de Carme Artigas Casas amb Antoni Costa Font, conegut industrial tèxtil amb factoria a la Pobla de Lillet. La cerimònia es va celebrar a Barcelona a l'església de la Concepció, on va arribar la núvia en un carruatge tancat amb tir de cavalls. Tot seguit va entrar a l'església del braç del seu germà Joan Artigas Casas, que deuria exercir de padrí. Entre els presents es trobava el genial arquitecte Antoni Gaudí, autor del disseny dels jardins que l'empresari tenia a la Pobla de Lillet. Gràcies a les pàgines de *La Vanguardia* sabem que, durant el banquet que tingué lloc al Hotel Ritz, la núvia va ser obsequiada amb un ram de flors ofert pels treballadors de la Casa Nancy.¹⁴

12. «Objetos de Arte Nancy, S.A. «Casa Nancy, S.A.» (1924). *La Veu de Catalunya*, any 34, núm. 8.824, 23-9-1924, ed. Matí, pàg.3.

13. «Notas». *La Vanguardia*, núm. 18.085, 23-12-1921, pàg. 7.

14. «De Sociedad». *La Vanguardia*, núm. 18.225, 18-6-1922, pàg. 11.

La sucursal de la Casa Nancy a Madrid

La sucursal de la Casa Nancy a Madrid es va situar al núm. 40 de la carrera de San Jerónimo. En aquest cas l'establiment comercial, tot i disposar d'un espai per a la venda d'objectes d'arts decoratives, va funcionar més aviat com a galeria d'art, i la seva denominació més coneguda fou la de Salón Nancy. Amb aquest negoci, el nostre protagonista va trobar la manera de projectar la trajectòria artística de nombrosos pintors, il·lustradors i escultors que exposaren les seves obres al Salón Nancy, circumstància que sovint es veia reflectida en la premsa de l'època. Un dels primers pintors a exposar el 1923 fou el paisatgista Eliseu Meifrèn. El 1924 hi va exposar el també reconegut paisatgista Joaquim Mir. També trobem exposant aquell mateix any al Salón Nancy Roberto Domingo, un dels pintors que millor han sabut reflectir en les seves obres el món de la tauromàquia. En 1925 van passar per la galeria, entre d'altres, el pintor costumista Jenaro de Urrutia així com el retratista Francisco Gras. Entre els artistes que trobem exposant a la galeria el 1926 podríem destacar l'aquarel·lista Martí Torrents i el jove escultor Frederic Marès. Entre els paisatgistes que van exposar al Salón Nancy el 1927 podem fer esment del jove Simonet Castro, Iu Pascual i Josep Civil. El 1928 Eliseu Meifrèn va tornar a exposar a la galeria els seus paisatges, així com Agapit Casas. A partir d'aquell any deixem de tenir notícies de la Casa Nancy, tant a la seu de Barcelona com a la sucursal de Madrid, circumstància que ens convida a pensar que el negoci degué tancar portes.

Mont Calvari, un refugi a la vora del mar

El 1916 Joan Artigas Casas va adquirir per vuitanta-tres mil pessetes un hotel balneari a Arenys de Mar, conegut com a Mont Calvari, amb tres de les façanes a tocar del mar i on hi havia un restaurant regentat pel prestigiós cuiner Miquel Molleví, cinquanta habitacions, menjadors, terrasses, així com una capella annexa presidida per un Sant Crist.¹⁵ L'establiment també tenia un viver de llagostes i servei de bany a la platja, durant la temporada d'estiu, amb presència de casetes instal·lades a la sorra per acollir millor els usuaris. Gairebé a tocar del balneari hi havia un xalet amb planta baixa i un pis que el col·lec-

15. AHPB, notari Antonio Par Busquets, 25-9-1916, protocol núm. 1140, pàg. 4.203-4.212.

cionista va condicionar per convertir-lo en la seva residència d'estiueig. La premsa local afirmava en relació amb el xalet que:

allò no és una casa burgesa de gust més o menys refinat com tantes n'hi ha. Allò més bé es creuria que és una vivenda que el Sr. Artigas construeix per encàrrec de fades fantàstiques habitants d'un món ideal que volen venir a conviure amb nosaltres.¹⁶

Joan Artigas Casas va conservar durant la resta de la seva vida aquest pintoresc hotel, pel qual passaren al llarg dels anys personatges cèlebres com ara l'escriptor Àngel Guimerà, l'educadora Maria Montessori o el monarca Alfons XIII.

D'Artigas a Artigas-Alart

El 4 de gener de 1916 Joan Artigas Casas va atorgar un poder davant notari a una sèrie d'advocats, alguns residents a Barcelona i d'altres a Madrid, per tal que en nom seu fessin les gestions oportunes davant les autoritats competents per aconseguir l'autorització:

para adicionar delante a su apellido paterno de Artigas, el de Alart, que era el materno de su Señor padre, formando así como apellido paterno del Señor otorgante, el compuesto de Artigas-Alart.¹⁷

Sabem que aquesta autorització va arribar i que en els darrers anys de la seva vida el nostre protagonista utilitzava com a primer cognom Artigas-Alart. L'única circumstància que raonablement l'hauria impulsat a fer aquest pas és que considerés la possibilitat de contraure matrimoni i, en el cas de tenir descendència masculina, el cognom Artigas-Alart s'hauria pogut transmetre a futures generacions. Això no va arribar a succeir i les seves germanes, Montserrat, Pilar i Carme, tot i casar-se i haver tingut descendència, no van poder transmetre el cognom Artigas més enllà de la generació següent. Aquest, de fet, va acabar desapareixent de les següents branques de l'arbre genealògic familiar en favor del cognom dels marits. No tenim notícia que

16. *Arenys i sa Comarca* (1919). Segona època, núm. 10, 8-3-1919, pàg. 7.

17. AHPB, notari Miguel Martí Beya, 4-1-2016, protocol núm. 7, pàg. 17-19.

Montserrat, Pilar i Carme fessin el mateix pas que el seu germà en relació amb la modificació del seu cognom patern.

L'escultura, esplai de la seva ànima

Per a Joan Artigas-Alart Casas, «l'escultura fou l'esplai de la seva ànima», tal com molt bé va escriure el seu oncle Pere Casas Abarca.¹⁸ El nostre protagonista, aficionat a l'escultura, va participar en les exposicions col·lectives d'art que es van fer a Barcelona al Palau de Belles Arts, el 1918¹⁹ amb dos bronzes, el 1919²⁰ amb un bronze, en ambdós casos a l'espai reservat per a artistes que presentava la Societat Artística i Literària de Catalunya, i el 1921 amb un marbre,²¹ a l'espai que acollia els artistes del Reial Cercle Artístic. El 1929 els pintors Pere Casas Abarca i Agapit Casas Abarca, així com Joan Artigas-Alart Casas van exhibir les seves obres a la Sala Parés agermanades amb algunes dels seus ancestres, els escultors Agapit Vallmitjana Barbany, Venanci Vallmitjana Barbany i el fill d'aquest darrer, Agapit Vallmitjana Abarca, i del pintor Hermenegildo Daunas. Aquesta exposició tingué un cert ressò en la premsa local, que remarcava sovint la condició d'escultor *amateur* del col·leccionista. D'aquest vincle familiar amb escultors de renom tenim com a testimoni el *Crist jacent* d'Agapit Vallmitjana Barbany, així com *La bellesa dominant la força* de Venanci Vallmitjana, obres de terracota presents al seu domicili del carrer de Muntaner de Barcelona.

Les col·leccions de pintura catalana i d'art oriental

En el breu perfil biogràfic aparegut arran de la mort de Joan Artigas-Alart Casas s'explica de forma clara i precisa que:

la seva casa del carrer de Muntaner era un petit museu, on tenia teles dels millors del nostres pintors, on havia instal·lat una magnífica cambra xinesa i on, amb gran fruïció exhibia als amics que anaven a visitar-lo, l'excel·lent col·lecció de mantons de Manila que va tenir la gentilesa de llegar a la Junta de Museus.²²

18. Casas Abarca, 1934: 2.

19. *Exposició d'Art. Catàleg Oficial*, 1918: 90.

20. *Exposició d'Art. Catàleg Oficial*, 1919: 65.

21. *Exposició d'Art. Catàleg Oficial*, 1921: 37.

22. *Exposició de la Col·lecció de Mantons de Manila llegada al Museu pel senyor J. Artigas-Alart*, 1935.

D'aquesta afirmació podem interpretar que el nostre protagonista havia aplegat una col·lecció de pintura catalana i una altra d'art oriental, on els mantons de Manila tenien una especial significació. Sabem que el col·leccionista, entorn de 1918, a mesura que les seves germanes anaven contraent matrimoni, va decidir d'anar a viure a la casa-torre del número 529 del carrer de Muntaner, que havia heretat del seu pare (figura 1), una magnífica mansió amb baixos i dues plantes rodejada de jardí on també tenia el taller d'escultura.²³

FIGURA 1. Façana de la casa-torre de Joan Artigas-Alart Casas, en origen Garriga, 43, Sant Gervasi de Cassoles, i posteriorment Muntaner, 529, Barcelona. 1896. Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi.

23. Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi, *Sustituir la verja de fachada, construir un pabellón y elevar un piso en la casa n° 43 calle de Garriga*. Expedient núm. 83 (1896).

La col·lecció de pintura catalana

Hem pogut conèixer bona part de la col·lecció de pintura catalana de Joan Artigas-Alart Casas gràcies a un inventari efectuat al domicili del col·leccionista mesos després de la seva mort.²⁴ Si comptabilitzem les obres que penjaven de les parets de les diferents estances, amb autoria identificada, el nombre de peces se situa entorn d'una cinquantena. Gairebé totes són d'origen català i majoritàriament d'autors contemporanis del col·leccionista. Autors que trobem presents en nombroses exposicions individuals o col·lectives celebrades en galeries d'art de Barcelona, com la Sala Parés i les Galeries Laietanes, o fins i tot

FIGURA 2. *Joan Artigas-Alart Casas*, anys vint del segle XX. Oli sobre tela. Ernest Santasusagna.

en establiments comercials especialitzats en mobiliari i arts decoratives, com ara Pons i Ribas. Aquesta circumstància ens convida a pensar que el col·leccionista visitava personalment les galeries d'art on comprava les pintures que decoraven les diferents estances de la seva casa-torre del carrer de Muntaner. L'inventari, però, no recull el *Retrat* a l'oli que li va fer Ernest Santasusagna (figura 2), ni el més conegut *Retrat* a l'oli efectuat per Ricard Canals, del qual es conserva també el dibuix preparatori. Aquestes obres i d'altres que potser no coneixem podrien haver-se exhibit en vida de l'industrial en qualsevol de les seves residències de fora de Barcelona o bé a la seu social d'alguna de les seves empreses.

Entre les pintures a l'oli més emblemàtiques que decoraven el seu domicili del carrer de Muntaner es trobava *Salomé* (figura 3), obra presentada al Saló de París la primavera de 1883 pel seu autor, Ildefons Barlés. Des de *La Il·lustració Catalana*, on va aparèixer a tota pàgina una imatge amb el dibuix de l'obra, s'afirmava que:

24. Arxiu Hereus de Joan Artigas-Alart Casas: *Inventario y avaluo de los muebles establecidos en la casa n° 529 en la calle Muntaner de esta ciudad* (1934).

Molts elogis ha merescut aquesta mitja figura que representa a Salomé, la filla mimada d'Herodià, que fou part principal, i seguint la insinuació de sa mare, per a que fos degollat sant Joan Baptista.²⁵

Sembla que Barlés va estudiar a Barcelona amb Simó Gómez i que als catorze anys va marxar a París per estudiar a l'Escola de Belles Arts, on va obtenir el 1881 el primer premi de dibuix i el 1882 el primer premi de pintura. Des de les pàgines d'*El Diluvio* de 1883 s'afirmava que:

Hállase expuesta en el acreditado establecimiento del señor Vidal, pasaje del Crédito, la *Salomé*, obra pictórica del señor Barlés que ha figurado este año en el Salón de París y cuyas condiciones artísticas nos afirman en el juicio que de este joven y aventajado artista emitimos recientemente.²⁶

El cronista es referia a l'establiment del cèlebre moblista Francesc Vidal. El 1884 i arran de la presència d'obra d'Ildefons Barlés a la Galeria Parés, a *La Publicidad* s'afirmava que:

Esperamos con gusto que el señor Barlés no se detendrá en el camino con tanta fe emprendido y que a su escassa edad le ha proporcionado ya medios de producir obras como las que de él hemos visto. De ser así auguramos al Sr. Barlés un brillante porvenir.²⁷

25. «París. Salón de 1883. Salomé, quadro de Barlés». *La Ilustració Catalana*, núm. 88, 15-6-1883, pàg. 164.

26. «Hállase expuesta en el acreditado establecimiento del señor Vidal, pasaje del Crédito, la *Salomé*...». *El Diluvio. Diario Político de Avisos, Noticias y Decretos*, núm. 206, 25-7-1883, pàg. 5.950.

27. «La Exposición de Bellas Artes en la Galería Parés. II» (1884). *La Publicidad. Eco de la Industria y del Comercio, Diario de Anuncios, Avisos y Noticias*, any VI, núm. 2.124, 26-1-1884, pàg. 1.

FIGURA 3. *Salomé*, 1883. Oli sobre tela. Ildefons Barlés.

Malauradament, la jove promesa de la pintura va morir el 1888 a l'edat de 23 anys. També es trobaven en la col·lecció tres obres d'Aleix Clapés, *Responsos*, *Frare* (figura 4), una pintura que posa de manifest l'opulència desmesurada del personatge representat, que viu de la vida contemplativa, sense privacions materials, i que contrasta amb el *El peón* (figura 5), obra exhibida el 1886 a la Sala Parés. Alfred Opisso afirmaria anys a venir en relació amb aquesta obra que:

Clapés ha immortalizado a su vez en ese *Peón*, no la epopeya, sino la inexplicable tiranía del trabajo. Convertido en un repugnante esqueleto, decrepito, exhausto de fuerzas, casi desnudo, horrible en su fealdad y su vejez, el peón tira de la pesada carreta, sin conseguir moverla, consumiendo en vano sus últimas energías para transportar la carga. Ha sonado la hora en que la bestia bipeda reciba el puntapié que se da a los que ya no sirven; el viejo es ya inútil; a la calle y que tire otro del carretón. ¿Y dónde irá el infeliz? ¿Expiará allí mismo, en aquel inclemente sitio, donde todo amenaza y amedrenta, sin nada que consuele, sin un rayo de luz que aliente a la esperanza?²⁸

28. Opisso, 1902: 287 i 292.

FIGURA 4. *Frare*, finals del segle XIX, principis del segle XX. Oli sobre tela. Aleix Clapés.

FIGURA 5. *El peó*, 1886. Oli sobre tela. Aleix Clapés.

Sobre aquesta obra de clara influència del Greco, com ja han assenyalat alguns historiadors, s'ha escrit que, segons l'entorn familiar d'Aleix Clapés, hauria estat adquirida a París el 1920 per Lev Trotski. Aquest hauria pagat pel quadre dos milions de francs i tot seguit hauria estat traslladat al Kremlin de Moscou. D'acord amb el relat, la família d'Aleix Clapés hauria rebut posteriorment una carta, avui desapareguda, escrita i signada pel mateix Stalin, fent lloances sobre la qualitat i el missatge social implícit de la pintura. Tot sembla indicar, però, que *El peó* no va sortir mai de Barcelona i que d'alguna galeria d'art o bé d'un particular degué passar a mans de Joan Artigas-Alart Casas i posteriorment a una de les seves germanes.²⁹

En la col·lecció també hi havia dues pintures de Joaquim Mir, *El pont de Caldes* (figura 6) i *La venda de peix al port de Vilanova* (figura 7). En l'exposició retrospectiva que es va dedicar a Joaquim Mir, el 2006, al Museu Víctor Balaguer s'exhibiren nombroses obres que recollien similar temàtica, entre les quals no figurava aquesta. Al domicili del col·leccionista també hi havia un *Paisatge* de Santiago Rusiñol. Les pintures *Capella* i *Processó* d'Arcadi Mas i Fondevila, l'abanderat de l'escola luminista de Sitges, també es mostraven a les parets del seu domicili barceloní. Cal destacar altres obres, com *Mig cos nu* de Joan Llimona, un *Interior* de Martí Garcés i *Manolesco*, una obra de Federico Beltrán Mas-

29. Lupercio Cruz, 2014: 34-35.

ses, el pintor de moda de la reialesa, l'aristocràcia i el Hollywood dels anys vint del segle passat. També s'exhibien a la mansió del col·leccionista els olis *Jardí* de Vicent Mulet, dues marines de Segundo Matilla, *Paisatge* de Bonaventura Puig Perucho, *Pati* d'Antoni de Ferrater Feliu i dos paisatges d'Agapit Casas. L'autor català més representat era Genís Capdevila, amb dues *Flors*, *Nu* i *Vell*. Quant a aquarel·les, podem fer esment de dues *Gerro amb flors* de Josep Civil, així com *Arbres* de Martí Torrents i *Gitanos* de Francesc Galofré.

FIGURA 6. *El pont de Caldes*, anys vint del segle XX. Oli sobre tela. Joaquim Mir.

FIGURA 7. *La venda de peix al port de Vilanova*, anys vint del segle XX. Oli sobre tela. Joaquim Mir.

FIGURA 8. Joan Artigas-Alart Casas, anys deu del segle XX. Tinta sobre paper. Lluís Bagaria.

Pel que fa als dibuixos, el més significatiu és un *Retrat* (figura 8) del col·leccionista, signat per Lluís Bagaria, d'acord amb Pilar Vélez, el «caricaturista peninsular més notable i més universal del segle XX».³⁰ Aquest s'exhibia a la biblioteca, un dels espais més íntims de la casa-torre del nostre protagonista, situada a tocar de la cambra xinesa.

L'obra més emblemàtica d'origen no català present a la casa-torre de l'empresari era *Toreros*, una pintura de Roberto Domingo. Molts d'aquests autors havien exposat en algun moment les seves obres al Salón Nancy de Madrid i possiblement alguns d'ells tenien un estret vincle amb el col·leccionista.

La col·lecció d'art oriental

La revista *D'Ací i d'Allà* es feia ressò el 1930 de l'interior xinès que tenia el nostre protagonista al seu domicili, que erròniament situa a Sarrià quan aquest estava situat a Sant Gervasi de Cassoles (figura 9). Gràcies a l'inventari d'objectes que hi havia a la casa-torre de Joan Artigas-Alart, citat anteriorment, sabem que aquest interior xinès estava situat a la segona planta, on l'industrial tenia també la biblioteca així com el dormitori d'hivern i el dormitori d'estiu. Era, de totes, la més íntima de les seves estances. Les dues imatges en blanc i negre que conté l'article evidencien l'exuberància i la densitat decorativa d'aquest interior, tot ell ornamentat amb mobles, objectes i teixits brodats de caràcter oriental, molts procedents de la Xina.

30. Vélez, 2003: 11-25.

FIGURA 9. Interior d'estil xinès, Muntaner, 529, Barcelona. *D'Ací i d'Allà*, novembre de 1930.

Voldríem parar ara atenció en una part d'aquest espai, del qual malauradament no resta cap testimoni material i en les imatges referenciades és gairebé imperceptible. Es tracta del sostre:

construït a Barcelona però seguint les lleis dels més sumptuosos sostres xinesos, els quals solen ésser de fusta lacada i enfondits en forma de cimbori quadrangular, aconseguida la concavitat per mitjà d'embigats volats que van cloent-se fins a reduir considerablement el plafó terminal.³¹

FIGURA 10. Joc d'escacs d'ivori. La Xina, segle XIX. MADB 13.907. Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Guillem Fernández-Huerta.

Una taula baixa presidia l'estança, on hi havia exhibits un joc d'escacs elaborat amb ivori tallat (figura 10). També es mostrava una capsa de fusta lacada en vermell i or de forma rectangular, que contenia un joc de bols per a l'arròs de porcellana (figura 11), així com una altra capsa de fusta de forma quadrada amb arestes arrodonides també lacada en ver-

31. P. de l'A: 1930, 380.

FIGURA 11. Capsa de fusta lacada. Xina, segle XIX. MCB 13.904. Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Guillem Fernández-Huerta

mell i or.³² Un gran test per a flors amb la corresponent peanya, de porcellana, lluia al fons de l'estança,³³ juntament amb un paravent flanquejat per dos gerros bessons (figura 12).

Les parets estaven ornamentades amb brodats que inundaven l'estança bé com a fris o com a cortina. El més espectacular, sens dubte, pel seu aspecte i exuberància decorativa és un brodat amb fils de seda

i or amb aplicacions de lluentons. S'hi troba representat un guerrer que vesteix una elegant túnica i duu a la mà dreta dues espases *jian*. Llueix un peculiar barret amb penjolls als extrems. Als seus peus apareix un espectacular paó i a la part superior, el sol. La decoració figurativa va acompanyada d'una generosa decoració floral (figura 13).

FIGURA 12. Gerro de porcellana. La Xina, segle XIX. MCB 13.929. Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Guillem Fernández-Huerta.

FIGURA 13. Cortina decorativa. Brodat xinès del segle XIX. MTIB 13.994. Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Guillem Fernández-Huerta.

32. Creus, 2015: 105-107

33. Casanovas, 2004: 33, 44.

Tenint en compte la debilitat que Joan Artigas-Alart Casas mostrava per la cultura xinesa i especialment pels brodats, en instal·lar el singular interior a la seva casa-torre del carrer de Muntaner no és estrany que finalment quedés captivat per una producció tan peculiar d'aquella cultura com són els mantons de Manila, dels quals n'havia aconseguit aplegar entorn de trenta-dos exemplars, que possiblement guardava en aquell mateix espai, atès que hi havia mobles contenidors on poder desar-los. No tenim notícia que aquests objectes tan delicats els tingués exhibits amb caràcter permanent.

Aquests exemplars, excepte un que és d'origen llatinoamericà, són tots xinesos, manufacturats entre la segona meitat del segle XIX i el primer quart del segle XX. El treball del brodat de seda exhibit sobre aquestes peces de tela de forma quadrada, a les quals s'afegeix un generós serrell, és d'una gran qualitat tècnica. En alguns exemplars el brodat es combina amb l'aplicació de delicades peces d'ivori tallat i pintat per a la representació de rostres. Quant a la iconografia, hi ha alguns mantons de Manila que són exclusivament de caràcter floral, on la peònia és omnipresent. En altres casos veiem com es combina la presència de peònies amb aus exòtiques com ara el faisà, així com papallones multicolors (figura 14). També trobem mantons de Manila decorats amb arquitectures i escenes de la vida quotidiana d'alts dignataris de la cort imperial xinesa.

FIGURA 14. Mantó de Manila. Brodat xinès del primer quart del segle XX. MTIB 21.146. Museu del Disseny de Barcelona. Fotografia: Guillem Fernández-Huerta.

L'herència de Joan Artigas-Alart Casas

Joan Artigas-Alart Casas va morir el 13 de maig de 1934 als 49 anys en una clínica de renom, encara avui en actiu i molt propera al seu domicili del carrer de Muntaner. Un home de negocis com ell i solter havia de ser previsor i sortosament va deixar a temps ben clares les seves darreres voluntats, expressades en un testament redactat el 1931.³⁴

Els nebots, principals beneficiaris de l'herència

Joan Artigas-Alart Casas va deixar un llegat de quatre-centes cinquanta mil pessetes al seu nebot Emili Cros Artigas. A la seva neboda Pilar Arola Artigas i al seu nebot Lluís Arola Artigas els va deixar a cadascun la quantitat de tres-centes cinquanta mil pessetes. Al seu nebot Antoni Costa Artigas li va llegar dues-centes cinquanta mil pessetes, així com la fàbrica tèxtil i els terrenys que tenia a la Pobla de Lillet. A la seva neboda Carme Costa Artigas, dues-centes cinquanta mil pessetes, així com l'hotel Monte Calvario i el xalet que el col·leccionista tenia a Arenys de Mar. Al seu nebot Josep Costa Artigas li va llegar la quantitat de dues-centes cinquanta mil pessetes i la casa-torre del carrer de Muntaner. La seva neboda Rosario Costa Artigas, que encara no havia nascut quan el nostre protagonista va fer el testament, no va quedar desamparada, atès que Carme Artigas Casas va ser instituïda hereva universal, de manera que va poder disposar del romanent de l'herència, i juntament amb el seu espòs Antoni Costa Font van ser nomenats marmessors, circumstància que va facilitar que Rosario també s'acabés beneficiant de l'herència del seu oncle.

Les obres de beneficència

Quant a obres de beneficència, Joan Artigas-Alart Casas va llegar a l'Asil de Sant Joan de Déu i a l'Hospital de Leprosos, ambdós ubicats a Barcelona, la finca ubicada al núm. 652 de l'avinguda de les Corts Catalanes, on anys enrere

34. Arxiu Hereus de Joan Artigas Alart-Casas, notari Miguel Martí Beya, 20-10-1931, protocol núm. 869.

hi havia hagut la seu de la Casa Nancy, per tal que les rendes produïdes pel lloguer dels habitatges poguessin contribuir al sosteniment econòmic d'aquestes institucions assistencials, avui dia integrades a l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau. També es van veure afavorits la Casa de Beneficència i l'Hospital de la Pobla de Lillet, cadascun amb vint-i-cinc mil pessetes.

El llegat dels mantons de Manila

Joan Artigas-Alart Casas en el seu testament llega la col·lecció de mantons de Manila a la Junta de Museus perquè puguin conservar-se i exhibir-se en algun museu de Barcelona.³⁵ Pensem que la seva condició de soci de l'entitat Amics dels Museus de Catalunya, presidida pel seu oncle Pere Casas Abarca, va tenir molt a veure en la decisió del nostre protagonista. El llegat estava format per trenta-dos exemplars que van ingressar als fons públics patrimonials de la ciutat. Sembla que, al marge d'aquests 32 exemplars, Carme, germana del col·leccionista i marmessora de l'herència, en va reservar quatre perquè els seus fills, és a dir els nebots del nostre personatge, tinguessin cadascun un mantó de Manila de record del seu oncle.

La donació de l'interior xinès

Un cop lliurat el llegat dels mantons de Manila, Carme Artigas Casas va decidir oferir el 1935 a la Junta de Museus el contingut de la cambra xinesa existent al domicili del col·leccionista. Aquest oferiment es va fer en qualitat de donació i hi havia una clara voluntat per part de la Junta de Museus que aquest interior amb els béns patrimonials que l'integraven fos reproduït, en la mesura del possible, als espais expositius del Palau de Pedralbes, on s'havia instal·lat el Museu de les Arts Decoratives.³⁶ L'inici de la Guerra Civil va dinamitar

35. ANC, Fons Junta de Museus de Barcelona, caixa núm. 88, *Expedient Llegat Artigas-Alart* (1935).

36. A l'interior xinès hi havia entorn d'un centenar d'objectes diversos de procedència oriental. A la resta de la mansió eren molt escadussers. Una part dels objectes exhibits a l'interior xinès es conserva al Museu del Disseny de Barcelona, bàsicament objectes de porcellana i de fusta lacada i brodats. Al MNAC vam poder comprovar que custodien algunes peces de mobiliari.

el projecte, encara que sortosament els objectes van arribar a incorporar-se abans als fons patrimonials de la Junta de Museus i avui es troben custodiats en diferents museus de Barcelona.

L'empremta d'Artigas-Alart al Palau de Pedralbes

El 17 de febrer de 1935, setmanes després del seu ingrés, es va procedir a la inauguració de la instal·lació provisional de la col·lecció de mantons de Manila al Palau de Pedralbes, anteriorment residència reial i ara Museu de les Arts Decoratives. El lloc escollit per a l'exhibició era l'antic vestidor de la reina, en aquest cas presidit pel retrat a l'oli de Joan Artigas-Alart Casas, executat per Ricard Canals. També s'hi exhibia un bronze que reproduïa una testa de dona, en una peanya, obra feta de la mà del col·leccionista (figura 15). A l'acte hi van assistir autoritats institucionals i culturals de la ciutat així com la germana del difunt, Carme Artigas Casas i el seu espòs, Antoni Costa Font. El 2 de juny de 1935 es va presentar la instal·lació definitiva de la col·lecció de mantons de Manila en una sala de la planta noble de l'edifici, que va portar el nom del generós benefactor, encara que per poc temps (figura 16). L'esclat de la Guerra Civil el 18 de juliol de 1936 va comportar el tancament del Museu de les Arts Decoratives i l'emmagatzematge d'aquests delicats objectes per garantir-ne la conservació.³⁷

37. El 1998 es va presentar l'exposició «Mantons de Manila. Col·lecció Artigas Alart del Museu Tèxtil i d'Indumentària». La col·lecció es trobava llavors custodiada en aquell museu. S'hi van exhibir tretze exemplars. Rosa M. Martín i Ros en fou la comissària i l'autora del tríptic explicatiu. El 2009 el Museu Tèxtil i d'Indumentària va cedir en préstec quatre mantons de Manila de la col·lecció Artigas-Alart per ser exhibits en l'exposició «Les roses del Modernisme» al Palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat.

FIGURA 15. Exposició del llegat de mantons de Manila. Museu de les Arts Decoratives. Palau de Pedralbes, 1935. Fotografia: AFB.

FIGURA 16. Sala Joan Artigas-Alart Casas. Museu de les Arts Decoratives. Palau de Pedralbes, 1935. Fotografia: AFB.

Finalitzada la Guerra Civil el 1939, el Palau de Pedralbes va perdre temporalment el seu ús com a museu, alhora que afrontava nombroses reformes, no sempre afortunades. El 1994 s'hi va instal·lar de nou el Museu de les Arts Decoratives fins al 2012, quan va tancar definitivament les portes i els seus fons patrimonials van ser traslladats al nou Museu del Disseny. Una de les reformes més sorprenents tingué lloc el 1997 amb motiu de l'enllaç matrimonial de la infanta Cristina, atès que l'edifici havia d'acollir el banquet nupcial. En aquesta ocasió, els grans plafons de forma quadrangular de teixit endomassat que cobrien part de les parets d'un dels espais de recepció de la planta baixa van ser retirats. A sota van aparèixer, estampats a les parets, els noms dels donants, dipositants i testadors, tots ells benefactors del Museu de les Arts Decoratives.³⁸ El darrer nom a inscriure-s'hi havia estat el de Joan Artigas-Alart Casas. Val la pena de tenir-ho present quan el Palau de Pedralbes ha perdut novament el seu ús museístic, però no pas el record d'aquest generós barceloní, el nom del qual perdurarà en el temps inscrit a la paret del regi edifici que va exhibir públicament per primera vegada la seva magnífica col·lecció de mantons de Manila (figura 17). Posar-ho de manifest al Palau Maricel de Sitges, en el marc de la Jornada Mercat de l'Art, Col·leccionisme i Museus el 2019 en el context del vuitanta-cinquè aniversari de la seva mort, ha constituït alhora un senzill però merescut homenatge a la seva memòria.³⁹

FIGURA 17. Relació de testadors en favor del Museu de les Arts Decoratives. Palau de Pedralbes, 2012. Fotografia: Aniol Resclosa.

38. La nostra tasca professional desenvolupada al Museu de les Arts Decoratives durant el període 1994–2014 ens va permetre ser testimonis d'aquest descobriment tan singular.

39. El nostre agraïment més sincer a Rosario Costa, Antonio Costa, Agustín Barral, Jordi Nadal, Pere Duran, Montserrat Xirau, Bea Urbano, Santi Barjau, Jordi Casanovas, Ester Lozano, Josep Obis i Huang Yi.

Referències bibliogràfiques

- Arenys i sa Comarca* (1919). Segona època, núm. 10, 8-3-1919, pàg. 7 [en línia]. *Xarxa de Biblioteques Municipals. Diputació de Barcelona*. http://aladi.diba.cat/record=b1160144-S171*cat [consulta: 7 desembre 2019].
- BASSEGODA, Joan; ESPEL, Ramon; ORRIOLS, Roger (2002). «Els jardins de ca l'Artigas». A: *Gaudí a la Vall de Lillet*. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, pàg. 31-40.
- BRU, Ricard (2014). «El col·leccionisme d'art de l'Àsia Oriental a Catalunya (1868-1936)». A: Bassegoda, Bonaventura; Domènech, Ignasi (eds.). *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus: estudis sobre el patrimoni artístic a Catalunya als segles XIX i XX*. Barcelona [i d'altres]: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona [i d'altres], pàg. 51-86. *Memoria Artium*, 17.
- CAPSIR, Josep (2019). «Joan Artigas-Alart, industrial textil y coleccionista de mantones de Manila». A: Campi, Isabel; Ventosa, Sílvia (coords.). *Nombres en la sombra: hacia la deconstrucción del canon en la historia de la moda y el textil*. Barcelona: Fundació Història del Disseny. Museu del Disseny de Barcelona, pàg. 334-340 [en línia]. http://www.historiadeldisseny.org/wp-content/uploads/NOMBRES-EN-LA-SOMBRA-_Versi%C3%B3n-Pantalla.pdf [consulta: 10 desembre 2019].
- CARBONELL BASTÉ, Sílvia (2016). «La formació dels museus tèxtils a Catalunya: col·leccions i col·leccionistes». A: Bassegoda, Bonaventura; Domènech, Ignasi. *Col·leccionistes, antiquaris, falsificadors i museus. Noves dades sobre el patrimoni artístic de Catalunya al segle XX*. Barcelona [i d'altres]: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona [i d'altres], pàg. 125-155. *Memoria Artium*, 21.
- CASAS ABARCA, Pere (1934). «Un ciutadà que honora Catalunya. A la memòria de Joan Artigas-Alart i Casas. Les seves donacions benèfiques. El seu llegat als Museus». *La Humanitat*, any IV, núm. 810, 17-6-1934, pàg. 2 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA)*. *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2412 [consulta: 8 desembre 2019].
- CASANOVAS, María Antonia (2004). *Entre Orient i Occident. Ceràmica oriental, nord-africana i europea del Museu de Ceràmica de Barcelona* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu de Ceràmica. Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona, pàg. 33 i 44.
- CREUS TUÈBOLS, Àngels (2015). *De la exquisitez a lo cotidiano. Diàlogos entre obras de la Colección Mascort y estudios técnicos de la Asociación per a l'Estudi del Moble*. Torroella de Montgrí: Fundació Privada Mascort, pàg. 105-107.
- «De Sociedad» (1922). *La Vanguardia*, 18-6-1922, pàg. 11 [en línia]. *Hemeroteca La Vanguardia*. <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1922/06/18/pagina-11/33284252/pdf.html> [consulta: 27 febrer 2020].
- Exposició d'Art. Catàleg oficial* (1918). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, pàg. 90 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic (BDHAH)*. <https://ddd.uab.cat/record/59754> [consulta: 27 febrer 2020].

- Exposició d'Art. Catàleg oficial* (1919). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, pàg. 65 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/60049> [consulta: 27 febrer 2020].
- Exposició d'Art. Catàleg oficial* (1921). Barcelona: Junta Municipal d'Exposicions de Barcelona, pàg. 37 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/60051> [consulta: 28 febrer 2020].
- Exposició de la Col·lecció de Mantons de Manila llegada al Museu pel senyor J. Artigas-Alart* (1935). Barcelona: Junta de Museus. Museu de les Arts Decoratives. Palau de Pedralbes.
- FERRÉ DE RUIZ-NARVÁEZ, Adelaida (1937a). «Una col·lecció de mantons de Manila al Museu de Pedralbes». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. VII, núm. 71, abril de 1937, pàg. 113–125 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 28 febrer 2020].
- (1937b). «Una col·lecció de mantons de Manila al Museu de Pedralbes (acabament) Del segle XIX». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. VII, núm. 72, maig de 1937, pàg. 139–150 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 29 febrer 2020].
- GINÉS BLASI, Mònica (2013). *El col·leccionisme entre Catalunya i la Xina (1876–1895)* (tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona, pàg. 207–210 [en línia]. *Tesis Doctorals en Xarxa*. <http://hdl.handle.net/10803/130925> [consulta: 27 febrer 2020].
- (2015). «Art i cultura material de la Xina en les col·leccions privades de la Barcelona vuitcentista». *Locvs Amoenus*, núm. 13, pàg. 139–155 [en línia]. *Dipòsit Digital de Documents* (DDD). *Universitat Autònoma de Barcelona* <https://ddd.uab.cat/record/144950> [consulta: 27 febrer 2020].
- «Hállase expuesta en el acreditado establecimiento del señor Vidal, pasaje del Crédito, la *Salomé...*» (1883). *El Diluvio. Diario Político de Avisos, Noticias y Decretos*, núm. 206, 25–7–1883, pàg. 5.950 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2432 [consulta: 27 febrer 2020].
- «Inauguració de noves sales al Museu de Pedralbes» (1935). *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. V, núm. 47, abril de 1935, pàg. 101–118 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 27 febrer 2020].
- «Noves sales al Museu de les Arts Decoratives» (1935). *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. V, núm. 51, agost de 1935, pàg. 229–242 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 27 febrer 2020].
- «La Exposición de Bellas Artes en la Galería Parés II» (1884). *La Publicidad. Eco de la Industria y del Comercio, Diario de Anuncios, Avisos y Noticias*, any VI, núm. 2.124, 26–1–1884, pàg. 1 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2335 [consulta: 27 febrer 2020].

- LUPERCIO CRUZ, Carlos Alejandro (2014). *Aleix Clapés (1846–1920) y Manuel Sayrach (1886–1937). En los márgenes del modernismo* (tesi doctoral). Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, pàg. 34–35 [en línia]. *Tesis Doctorals en Xarxa* (TDX). <http://hdl.handle.net/10803/129415> [consulta: 27 febrer 2020].
- MIRALLES, Francesc (2006). *Joaquim Mir a Vilanova* (catàleg de l'exposició). Vilanova i la Geltrú: Museu Víctor Balaguer, pàg. 136-137.
- «Notas» (1921). *La Vanguardia*, 23-12-1921, pàg. 7 [en línia]. *Hemeroteca La Vanguardia* <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1921/12/23/pagina-7/33302640/pdf.html> [consulta: 29 gener 2020].
- «Objetos de Arte Nancy, S.A. «Casa Nancy, S.A.» (1924). *La Veu de Catalunya*, any 34, núm. 8.824, 23-9-1924, pàg.3 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2321 [consulta: 29 febrer 2020].
- OPISSO, Alfredo (1902). «Alejo Clapés». *Hispania*, núm. 82, 15-7-1902, pàg. 280–297 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/20712> [consulta: 28 febrer 2020].
- P. DE L'A. (1930). «Un interior d'estil xinès». *D'Ací i d'Allà*, vol. 19, núm. 155, novembre 1930, pàg. 380 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya* https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2315 [consulta: 29 febrer 2020].
- «París. Salón de 1883. Salomé, quadro de Barlés» (1883). *La Il·lustració Catalana*, núm. 88, 15-6-1883, pàg. 164 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2366 [consulta: 29 febrer 2020].
- «Una exposició d'homenatge als escultors germans Vallmitjana organitzada per llurs familiars a la Sala Parés» (1929). *D'Ací i d'Allà*, vol. 18, núm. 143, novembre de 1929, pàg. 388 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). *Memòria Digital de Catalunya*. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2315 [consulta: 27 febrer 2020].
- VÉLEZ, Pilar (2003). «Lluís Bagaria. Caricaturista del món barceloní». A: *Lluís Bagaria: caricaturista del món barceloní. Llegat de Maria Cladellas* (catàleg de l'exposició). Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, pàg. 11–25.